

ระบบสังคมเกษตร : ข้อเสนอเชิงแนวคิดที่ได้จากการวิจัยในภาคใต้

สมยศ ทุ่งหว้า^{1/}

บทนำ

จากการที่ผู้เขียนได้ทำการวิจัยด้านสังคมเกษตรในภาคใต้มาช่วงระยะเวลาหนึ่ง จึงขอนำงานวิจัยเหล่านั้นมาสังเคราะห์เป็นแนวคิด เพื่อแสดงลักษณะของระบบสังคมเกษตรในแง่ของเศรษฐกิจชาวบ้าน (peasant economy) ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปจากการผลิตในระบบทุนนิยมหรือสังคมนิยม เหตุผลที่กล่าวถึงเรื่องนี้ ก็เพื่อให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานพัฒนาได้คำนึงถึงว่า เส้นทางพัฒนาของระบบสังคมเกษตรนั้น ไม่จำเป็นจะต้องเดินไปตามแนวทางของทุนนิยมหรือสังคมนิยมเท่านั้น แต่ยังมีอีกแนวทางหนึ่งที่เป็นกระแสของการพัฒนาที่พบมากในระบบสังคมเกษตร นั่นคือกระแสของชุมชนนิยม

แม้บทสังเคราะห์นั้นจะได้จากงานวิจัยในภาคใต้ แต่คิดว่าน่าจะเป็นคำอธิบายที่ใช้ได้กับลักษณะของระบบสังคมเกษตรในภาพรวมของประเทศไทยได้ สิ่งที่ผู้เขียนใคร่จะเสนอในที่นี้แบ่งออกเป็นสองประเด็นใหญ่ๆคือ การกล่าวถึงเศรษฐกิจชาวบ้านว่ามีลักษณะอย่างไร? และจะแสดงให้เห็นว่า ภายใต้กระแสของการพัฒนาไปสู่ระบบทุนนิยมอันเป็นกระแสหลักของประเทศในปัจจุบันนั้น เกษตรกรมีการปรับตัวอย่างไรบ้าง ?

ลักษณะของเศรษฐกิจชาวบ้าน

เศรษฐกิจชาวบ้านเป็นระบบย่อยของระบบสังคมเศรษฐกิจประเทศหรือโลก เป็นเศรษฐกิจที่มีความอิสระสูง และมีลักษณะเฉพาะ แม้จะอยู่ภายในสังคมใหญ่ที่ล้อมรอบอยู่ การดำรงลักษณะพิเศษเฉพาะนี้ สามารถเห็นได้ทั้งในแง่สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีลักษณะความเป็นอิสระสูงและมีลักษณะเฉพาะ แต่สังคมเศรษฐกิจชาวบ้าน ก็เป็นระบบที่ทั้งเป็นผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ จากบุคคล สถาบัน อำนาจทางการเมือง และระบบเศรษฐกิจหลักของประเทศ

องค์กรหลักของเศรษฐกิจชาวบ้านคือครอบครัว ครอบครัว (ซึ่งไม่ใช่ปัจเจกชนแต่ละคน) ประกอบขึ้นเป็นหน่วยจำเป็นพื้นฐาน และมีหน้าที่หลายอย่างในองค์กรทางสังคม แต่ละครอบครัวจะประกอบไปด้วยคน 1-3 ช่วงอายุ ประกอบด้วยคู่สามีภรรยาหลัก ลูก ๆ ของคู่สามีภรรยาหลัก บิดามารดาของคู่สามีภรรยาหลัก ในบ้านหนึ่ง ๆ อาจพบบุคคลที่ไม่มีความเชื่อมโยงทางเครือญาติกับคนในครอบครัวนั้น แต่อาศัยอยู่กับคนในครอบครัว และอยู่ใต้บังคับบัญชาของหัวหน้าครอบครัว ส่วนการแบ่งแรงงานในครอบครัว มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างประชากรในครอบครัว โดยการปรับเข้ากับเพศและอายุของสมาชิกในครอบครัวนั้น ๆ ตามธรรมเนียมหรือค่านิยมของแต่ละท้องถิ่น

^{1/} รองศาสตราจารย์ ภาควิชาพัฒนาการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ หาดใหญ่ สงขลา 90110

เศรษฐกิจชาวบ้านมีการทำหน้าที่ (function) ที่มีลักษณะเฉพาะตัว แตกต่างกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่สังคมเศรษฐกิจชาวบ้านแทรกตัวอยู่ เศรษฐกิจชาวบ้านมีหน่วยการผลิตและหน่วยบริโภคอยู่ในหน่วยเดียวกัน ครอบครัวยุกับแรงงานการผลิตเป็นสิ่งเดียวกัน สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดความสามารถในการพึ่งพาตนเองของหน่วยการผลิต นำไปสู่ความพึงพอใจของครอบครัว แม้ในปัจจุบันมักพบว่าครอบครัวมีรายได้ที่รวมกันจากหลายแหล่ง ทั้งที่เกิดจากการทำเกษตร ปศุสัตว์ หัตถกรรม รวมทั้งอุตสาหกรรมพื้นบ้าน แต่รายได้ทั้งหมดนี้ถูกนำมารวมกัน และจัดการโดยมีเป้าหมายหลักเพื่อการยังชีพและการสืบต่อสมาชิกในครอบครัวเป็นสำคัญ

ชุมชนที่ครอบครัวต่าง ๆ ตั้งอยู่ ประกอบด้วยสังคมขนาดเล็กที่ทุกคนรู้จักกันดี เป็นที่ ๆ มีภาษาเฉพาะ และมีความสมานฉันท์ (solidarity) ระหว่างครอบครัวต่าง ๆ และระหว่างครอบครัวกับหมู่บ้านชีวิตทางสังคมส่วนใหญ่ของบุคคลในสังคม กระทำในชุมชนนั้น บางคนอาจมีความจำเป็นต้องละทิ้งถิ่นฐานชั่วคราว อันเนื่องมาจากเหตุผลทางการยังชีพ แต่คนเหล่านี้จะรักถิ่นฐาน และกลับมายังถิ่นฐานเดิมสม่ำเสมอ นำทรัพยากรที่ได้จากภายนอกเข้ามา ในขณะเดียวกัน ก็อาจเป็นสื่อให้สมาชิกในชุมชนคนอื่นเข้าไปเชื่อมโยงกับระบบเมือง

กลุ่มในท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นสังคมที่อิสระ ประกอบขึ้นจากครอบครัวต่าง ๆ และทำหน้าที่ให้บริการทางเศรษฐกิจและสังคมแก่ครัวเรือนเหล่านี้ ที่ไม่สามารถทำสำเร็จได้ด้วยครอบครัวนั่นเอง เช่น การจัดงานแต่งงาน การเลี้ยงสัตว์ในแหล่งทุ่งหญ้ารวม หรือการใช้ทรัพยากรอย่างอื่นที่สามารถใช้ร่วมกันได้ในชุมชน

อย่างไรก็ตาม ชุมชนไม่ได้มีความเพียงพอในตัวเองทั้งหมด แต่ชุมชนจะเปิดสู่โลกภายนอกได้สองทาง คือ (1) มีความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนหรือระหว่างหมู่บ้าน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น เกิดตลาดนัดเพื่อแลกเปลี่ยนหรือซื้อขายผลผลิต มีกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ หรือมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ อันเกิดจากการแต่งงานระหว่างสมาชิกต่างชุมชน (2) ความสัมพันธ์ทางการเมืองและวัฒนธรรม ที่เกิดจากการที่ภายนอกรุก (force) หรือเข้าไปขูดรีด (exploitation) ทางเศรษฐกิจกับชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการได้รับประโยชน์โดยเจ้าของที่ดินรายใหญ่ (เช่น การเช่าที่ดินไม่ว่าจะเป็นตัวเงินหรือผลผลิต หรือแม้แต่ทรัพยากรอื่น ๆ ที่เป็นเจ้าของโดยผู้ถือครองรายใหญ่ และเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตของชุมชน) หรือการขูดรีดโดยรัฐ (ภาษี...) หรือโดยเมือง (ผ่านทางการค้า สินค้าอุตสาหกรรมเกษตร เป็นต้น)

การครอบงำของรัฐ และการที่ระบบตลาดรุกเข้าสู่ชุมชนชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านมีความต้องการเงินมากขึ้น ครอบครัวจะแก้ปัญหาโดยการแบ่งปันทางทรัพยากรกายภาพ (ที่ดิน และแรงงาน) โดยมีเป้าหมายเพื่อการบริโภคโดยตรง หรือเพื่อขาย หรือจากการได้รับค่าจ้างจากการทำงานรับจ้างตามฤดูกาล เงินเดือนหรือค่าจ้างเหล่านี้ บางครั้งอาจได้จากภายในชุมชน แต่โดยมากจะได้มาจากภายนอกชุมชน ซึ่งอาจจะจากเมือง หรือเขตที่ทำเกษตรแบบไร่นาขนาดใหญ่ (plantation) การอาศัยค่าจ้างเหล่านี้ก่อให้เกิดลักษณะการอพยพตามฤดูกาลของคนในชุมชนบางคน เพื่อไปทำงานในเมืองหรือพื้นที่อื่น ๆ

การแลกเปลี่ยนที่เกิดจากชุมชนหมู่บ้าน มีหลายลักษณะ เช่น การให้สิ่งตอบแทน การรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานแบบหมุนเวียน ความสัมพันธ์ทางการตลาดระดับหมู่บ้าน ระดับท้องถิ่นหรือระดับใหญ่กว่านั้น

ในเศรษฐกิจชาวบ้าน ปัจจัยพื้นฐานทางการผลิตไม่อาจจะให้ค่านิยามง่าย ๆ เป็นเพียงตัวเงินเท่านั้น การเป็นเจ้าของที่ดินเป็นเงื่อนไขที่ขาดไม่ได้ สำหรับการกระจายพลังแรงงานของครอบครัว รวมทั้งยังเป็นสิ่งบ่งบอกถึงเกียรติยศทางสังคมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่มีที่ดินจำกัด ในขณะที่บางแห่งมีความลำบากในการหาแหล่งงานภายนอก ดังนั้นโอกาสหลักของชาวบ้านในการยกระดับรายได้คือการลงทุนแรงงานครอบครัวกับที่ดินที่ตนเองมีอยู่ ซึ่งในเงื่อนไขนี้ แม้ชาวบ้านสามารถทำงานจ้างในฟาร์มประเภทนายทุนได้ และมีรายได้ส่วนหนึ่ง แต่เขาก็คงทำฟาร์มในที่ดินของตนเองควบคู่กันไปด้วย

แม้จะมีกรณีดังกล่าวถึงข้างต้น แต่แรงงานในระบบเศรษฐกิจชาวบ้าน ก็ยังมีการกระจายที่ไม่เท่าเทียมกันในรอบปี เนื่องจากปัจจัยทางภูมิอากาศและความไม่แน่นอนของแหล่งงานภายนอก ทำให้เกิดการงานต่ำกว่าระดับในบางช่วงของปี และถ้ามีการทำงานต่ำกว่าระดับมาก ๆ ก็จะทำให้เกิดความยากจน และทำให้เกิดวิกฤติในการดำรงชีพ เช่นช่วงรอผลผลิต ช่วงที่มีภัยธรรมชาติ การออมแหล่งสำคัญแหล่งหนึ่งของชาวบ้านคือสัตว์เลี้ยง ซึ่งถ้าสัตว์เลี้ยงตายอันเนื่องมาจากความแห้งแล้งหรือภัยพิบัติอื่น ๆ ความอดอยากก็จะมีมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีการออมร่วมกันในหมู่บ้านในลักษณะของกลุ่มออมทรัพย์

ชุมชนชาวบ้านมีความหลากหลายทางสังคม มีทั้งคนที่ฐานะยากจนมาก ฐานะยากจน ฐานะปานกลาง และฐานะร่ำรวย ในบรรดาคนฐานะยากจน เราจะพบคนที่ไรที่ทำกิน หรือมีที่ทำกินแต่น้อยมาก คนกลุ่มนี้จะกลายเป็นผู้เช่าที่ดินหรือทำงานรับจ้างให้แก่ผู้ที่มีที่ดินมาก ส่วนผู้ที่มีที่ดินมากมักจะเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินและมีอาชีพค้าขาย กลุ่มที่มีที่ดินมากส่วนหนึ่งเป็นบุตรหลานของครอบครัวที่มีอันจะกินในอดีต ซึ่งได้รับที่ดินโดยการสืบทอดมรดก นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนที่ไม่ได้ทำเกษตร เช่นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ที่ไม่ได้ทำเกษตรเอง ข้าราชการ หัตถกร พ่อค้า เป็นต้น

การปรับตัวของเกษตรกร

นักการเกษตรและนักพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ส่วนมากมักจะเข้าใจว่า ปัญหาการเกษตรเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเท่านั้น แต่แท้จริงแล้วในปัจจุบันปัญหาทางการเกษตรเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นหลัก ไม่ใช่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเท่านั้น นั่นก็คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมก็เป็นสาเหตุสำคัญของปัญหาการเกษตร ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าว ในปัจจุบันนี้ไม่ได้มีขอบเขตเฉพาะในครอบครัวหรือหมู่บ้านเท่านั้น แต่ขยายตัวครอบคลุมไปในระดับประเทศ หรือแม้แต่ระดับโลก

ปัญหาการเกษตรนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่มีที่มาทางประวัติศาสตร์ ผลที่เกิดขึ้นในปัจจุบันล้วนต้องมีลักษณะที่ถูกกำหนดทางประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น แม้ว่าในปัจจุบันสังคมเศรษฐกิจจะพัฒนาไปสู่ระบบทุนนิยม เช่นความเหลื่อมล้ำในฐานะทางครอบครัว มักจะเชื่อมโยงกับระบบดั้งเดิมที่เอื้ออำนวยให้บางครอบครัวมีโอกาสครอบครองทรัพย์สิน โดยเฉพาะที่ดิน ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญมากของสังคมเกษตรมากกว่าครอบครัวอื่น อย่างไรก็ตาม ปัญหาการเกษตรกลับเกิดขึ้นเพราะการผลิตในระบบสังคมเกษตรหรือเศรษฐกิจชาวบ้านส่วนใหญ่ ไม่สามารถปรับเปลี่ยนเป็นการผลิตแบบนายทุนได้ง่าย จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบหลักของการผลิตการเกษตร ดำเนินโดยการบริหารกิจการแบบชาวบ้านที่ใช้แรงงานในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้วก็ตาม การบริหารกิจการแบบทุนนิยมใน

การเกษตรนั้น มักจะกลายเป็นข้อยกเว้นเสียมากกว่า เช่น ทุนนิยมจะลด-เพิ่มการผลิต จะมีราคาเป็นตัวกำหนด แต่การผลิตแบบชาวบ้านซึ่งไม่ได้ผลิตเพื่อแสวงหากำไรเป็นเป้าหมายหลัก แต่ทำการผลิตเพื่อ “การยังชีพ” ของตน ย่อมไม่อาจลดการผลิตเพียงเพราะผลผลิตมีราคาตกต่ำ เงื่อนไขในการทำให้เกษตรกรสามารถเปลี่ยนไปปลูกพืชอื่นที่ให้ราคาดีกว่า มักจะไม่ค่อยเกิดขึ้นเมื่อมีวิกฤตการณ์การเกษตร ปัญหาการเกษตรเกิดขึ้นเนื่องจากทั้ง ๆ ที่การผลิตทางการเกษตรอยู่ภายใต้อิทธิพลของทุนนิยม แต่มันเองไม่อาจแปรเป็นทุนนิยมได้เต็มตัว กระบวนการแตกตัวของชนชั้นในชนบทไทยดำเนินไปอย่างล่าช้า ชุมชนดำรงอยู่อย่างคงทนนานกว่าที่คาด ชุมชนหมู่บ้านมีความเป็นตัวของตัวเองทั้งทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมสูง

สิ่งที่น่าทำการวิเคราะห์สำหรับการเกษตรภายใต้ระบบทุนนิยมคือ ปัญหาการเกษตรเกิดขึ้นได้อย่างไร ปรากฏตัวอยู่ในรูปการใด จะพัฒนาไปเช่นไร และจะส่งผลกระทบต่ออันกลับมายังการเคลื่อนไหวของทุนนิยมทั้งหมดอย่างไร การวิเคราะห์การเกษตรจะต้องพิจารณา “รอบด้าน” โดยต้องเข้าใจกฎการเคลื่อนไหวของทุนนิยมทั้งหมด ทุนนิยมพัฒนามาจากการที่อุตสาหกรรมแยกตัวเป็นอิสระจากเกษตรกรรม ส่วนเกษตรกรรมแม้จะเป็นผู้ให้กำเนิดทุนนิยม แต่ก็ไม่อาจเป็นทุนนิยมได้อย่างรอบด้าน ยังคงดำรงวิถีการผลิตแบบก่อนทุนนิยมไว้อย่างกว้างขวาง เพราะฉะนั้น ในปัจจุบันภาคเกษตรกรรมจึงเปลี่ยนแปลงตัวเองตามแรงผลักดันจากข้างนอก ซึ่งในแต่ละประเทศและแต่ละยุคสมัยต่างมีปฏิกริยาต่อแรงภายนอกไม่เหมือนกัน จึงทำให้เกษตรกรรมสามารถส่งผลกระทบต่ออันกลับไปสู่การเคลื่อนไหวของทุนนิยมทั้งหมดได้ระดับหนึ่ง

เมื่อพิจารณาการเกษตรของประเทศหนึ่ง ๆ ในยุคสมัยหนึ่ง ๆ จะพบว่ามีความแตกต่างกันตามพื้นที่และท้องถิ่นสังคมที่หลากหลาย การศึกษาทำความเข้าใจเศรษฐกิจสังคมการเกษตร จึงต้องนำเอาผลที่ได้จากวิชาการทั้งทางด้านเทคนิคการเกษตร ประวัติศาสตร์การเกษตร และสังคมวิทยาชนบท มาใช้ประกอบการศึกษาถึงลักษณะพิเศษของการผลิตทางการเกษตรด้วย

การเกษตรแม้ถูกดึงเข้าไปอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ก็มี การเคลื่อนไหวในลักษณะที่ต่างจากกิจการที่ถูกบริหารโดยนายทุน จะเห็นได้จากการตอบสนองต่อสภาพที่มีการผลิตที่สิ้นเกิน จนทำให้ราคาตกต่ำของชาวบ้าน ไม่เหมือนกับกิจการที่บริหารโดยนายทุน นอกจากนี้ ในเรื่องของค่าเช่าที่ดิน การเงิน การสะสมทุน และการเคลื่อนย้ายของประชากรก็เช่นกัน

แม้จะกล่าวกันว่า ในปัจจุบันประเทศได้พัฒนาไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ก็ยังถือได้ว่าเป็นยุคแสวงหาทางเลือกอย่างมากของเกษตรกรรายย่อย เนื่องจากเกษตรกรเหล่านี้ได้บทเรียนจากการจัดระเบียบทางการค้าของโลก ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ขององค์การค้าระหว่างประเทศ ในหลายรูปแบบ โดยที่รัฐบาลไทยในยุคต่างๆ แม้ว่าจะมีมาตรการหลายประการในการเข้าไปแทรกแซงในระบบการเกษตร แต่ก็ไม่สามารถจะนำพาประเทศให้สามารถการแข่งขันกับประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือประเทศกำลังพัฒนา ที่มีรายได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบได้อย่างแท้จริง ในขณะเดียวกัน ผลประโยชน์จากการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ประเทศได้รับ จะตกอยู่กับคนส่วนน้อยเท่านั้น เกษตรกรส่วนใหญ่จึงต้องผันตัวเองไปสู่ทางเลือกเพื่อลดความเสี่ยงทางด้านต่างๆ ทางเลือกเหล่านี้ได้แก่

- การยังคงรูปแบบการผลิตแบบเดิมก่อนการปฏิวัติเขียว ซึ่งเกษตรกรบางส่วนได้กันพื้นที่แบบนี้ไว้ ไม่เปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบการปฏิวัติเขียวทั้งหมด จึงพยายามที่จะรักษาระบบการผลิตแบบนี้ต่อไป ตัวอย่างเช่นสวนไม้ผลผสม สวนสมรม ระบบวนเกษตรดั้งเดิม เป็นต้น

- มีการทดลองนำรูปแบบใหม่ที่เน้นความหลากหลายทั้งในแง่ของระบบการทำฟาร์ม และระบบการปลูกพืชหลากหลายทางชีวภาพ เช่นการปลูกพืชร่วมยาง การทำไร่นาสวนผสม การลดกิจกรรมเชิงเดี่ยวในบางพืช แล้วเพิ่มกิจกรรมที่มีความหลากหลายกว่าลงในระบบฟาร์ม รวมทั้งการทำเกษตรที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม

- ครัวเรือนเกษตรกรใช้กลยุทธ์ “หนึ่งครัวเรือน สองวิถีการผลิต” คือจะผลิตทั้งในเชิงการค้า และเพื่อบริโภคในครัวเรือนในขณะเดียวกัน แต่จะเน้นการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักก่อน

- มีการระดมทุนของชุมชน ทั้งในแง่ของทุนทางสังคม เช่นการช่วยเหลือแรงงานกันทำการผลิตระหว่างครัวเรือนต่างๆ การรวมกลุ่มเพื่อรักษาทรัพยากรในการจัดตั้งเป็นคณะกรรมการป่าชุมชน โดยการไม่ขยายเขตการทำเกษตรออกไปบริเวณป่าสมบูรณ์ และจัดทำแนวเขตป่าชุมชนที่ชัดเจน นอกจากทุนทางสังคมแล้ว ชุมชนยังรวมตัวกันสะสมทุนทางการเงิน โดยเฉพาะกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งเป็นทั้งสวัสดิการทางสังคม เป็นแหล่งทุนทางการเกษตร และเป็นแหล่งทุนเพื่อพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอีกด้วย กลุ่มทุนทางการเงินของชาวบ้าน เกิดขึ้นเพื่อทดแทนการดึงเม็ดเงินจำนวนมากออกนอกชุมชน โดยกระบวนการของแหล่งกักเก็บที่เป็นทางการของธนาคารต่างๆ ทั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร รวมทั้งธนาคารพาณิชย์อื่น ๆ ส่วนในระดับกว้าง ชุมชนต่างๆจะรวมตัวกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือกันและกัน ตัวอย่างเช่น เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ เครือข่าย “ยมนา” (เครือข่ายเกษตรกรในจังหวัดนครศรีธรรมราช โดย “ย” หมายถึงกลุ่มเกษตรกรชาวสวนยางพารา “ม” หมายถึงกลุ่มเกษตรกรที่ทำไม้ผลเป็นหลัก และ “นา” หมายถึงกลุ่มเกษตรกรที่มีการทำนาเป็นหลัก) โดยเครือข่ายเหล่านี้มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันด้วย

ระบบการทำฟาร์มในสังคมเกษตรหนึ่ง ๆ ไม่ได้มีลักษณะเดียว แต่แบ่งออกเป็นหลายประเภท แต่ละประเภทมีการทำหน้าที่ (function) และพัฒนาการที่แตกต่างกันออกไป ฟาร์มที่มีลักษณะเป็น “ค่าเฉลี่ย” ไม่ปรากฏจริงในระบบสังคมเกษตร การวางแผนเข้าไปพัฒนาการเกษตรของชุมชน จึงไม่ควรจะเหมือนกันหมดกับเกษตรกรทุกประเภท การตั้งสมมุติฐานว่าเกษตรมีประเภทเดียวหรือเหมือนกันหมดในการวางแผนพัฒนา อาจส่งผลให้เกิดการขยายช่องว่างระหว่างเกษตรกรด้วยกันให้กว้างยิ่งขึ้นโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

จากลักษณะของการปรับตัวของเกษตรกรข้างต้น กล่าวได้ว่า เกษตรกรกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ในระบบสังคมเกษตรโดยรวมของประเทศ มีลักษณะที่สลับซับซ้อน มีความหลากหลาย และมีการดำรงอยู่ภายใต้สภาพความเสี่ยงมากกว่าเกษตรกรประเภทอื่น ๆ เกษตรกรประเภทนี้มีลักษณะแตกต่างไปจากเกษตรกรอุตสาหกรรมและเกษตรกรที่อาศัยแม่แบบของการปฏิบัติเขียว จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า นักวิจัย-พัฒนาซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นคนนอกชุมชน จะมีส่วนร่วมในการวิจัยและพัฒนาระบบสังคมเกษตรกรรมอย่างไร ?

บทส่งท้าย

จากการสังเคราะห์ผลการวิจัยต่างๆจนนำมาสู่การเสนอแนวความคิดข้างต้น ผู้เขียนใคร่สรุปว่า แม้ระบบสังคมเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ จะยังเข้ามายุ่งระบบทุนนิยมเป็นกระแสหลัก แต่สังคมเกษตรในตัวของมันเอง ไม่สามารถจะผันตัวเองมาสู่ระบบทุนนิยมทั้งหมดได้ ส่วนใหญ่เกษตรกรยังคงมี

ลักษณะของการผลิตแบบครอบครัว สังคมเกษตรในภาคใต้ก็มีลักษณะที่ไม่แตกต่างกับระบบสังคมที่เกิดขึ้นในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย ที่เกษตรกรรายย่อยพยายามปรับตัวเพื่อต้านกระแสของทุนนิยม อาจจะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ในยุคปัจจุบัน บริบทแวดล้อมรอบข้างของเกษตรกรมีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ในขณะที่เดียวกันเกษตรกรก็ได้มีการปรับตัวให้สามารถคงอยู่ได้ ในสภาวะของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ระบบสังคมเกษตรจึงมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในทุกระดับ ไม่ว่าจะระดับประเทศ ระดับชุมชน หรือระดับฟาร์ม หน่วยงานที่ทำการวิจัยหรือพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับระบบสังคมเกษตร จึงน่าที่จะมีการปรับกระบวนการนี้ในการทำงานด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับชุมชน ควรเน้นการวิจัยที่สอดคล้องกับเงื่อนไขและสภาพความเป็นจริงของเกษตรกร นั่นคือการเข้าไปวิจัยในพื้นที่จริง และให้เหมาะสมกับเกษตรกรประเภทต่าง ๆ รวมทั้งเป็นผู้สนับสนุนความสามารถและความเข้มแข็งในการปรับตัวของเกษตรกร ให้มีมากยิ่งขึ้น สามารถพึ่งพาตนเองได้ การจะทำตามกระบวนการที่ตนดังกล่าว ไม่สามารถจะทำได้โดยโดดเดี่ยว จำเป็นจะต้องมีการทำงานอย่างมีส่วนร่วมของทั้งเกษตรกร นักวิจัย นักพัฒนา และหน่วยงานธุรกิจเอกชน โดยการอาศัยเครื่องมือในการศึกษา วิเคราะห์ วิจัย ที่เหมาะสมกับกระบวนการแบบมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตาม วิธีการเหล่านี้ไม่ได้มุ่งหวังเพื่อนำมาทดแทนการวิจัยในห้องปฏิบัติการ แต่เป็นการส่งเสริมซึ่งกันและกันเสียมากกว่า เช่นการนำผลของการศึกษาความจริงในภาคสนาม มาตั้งคำถามสำหรับการวิจัยในห้องปฏิบัติการ โดยการต่อยอดภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่มีอยู่ ให้พัฒนายิ่งขึ้นไปเป็นต้น

บรรณานุกรม

- สมยศ ทุ่งหว้า. 2536. พลวัตของสังคมเกษตรบริเวณเขตชายฝั่งอ่าวปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช. ว. เกษตรศาสตร์(สังคม) 14: 94-108.
- สมยศ ทุ่งหว้า. 2539. การวิจัยระบบสังคมเกษตรกรรม กิ่งอำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา. รายงานการประชุมทางวิชาการ ครั้งที่ 34 ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์. หน้า 426-437.
- สมยศ ทุ่งหว้า. 2539. นิเวศวิทยามนุษย์และวิวัฒนาการของระบบสังคมเกษตรบริเวณคาบสมุทรสะทิงพระ. ว.สงขลานครินทร์ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2(1): 56-78.
- สมยศ ทุ่งหว้า และวิจารณ์ ธานีรัตน์. 2540. ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนและระหว่างคนในชุมชน: กรณีการถือครองทรัพยากรในเขตป่าที่สูง จังหวัดสตูล. ข่าวสารป่ากับชุมชน 4(7) :18-26.
- สมยศ ทุ่งหว้า และ ศิริจิต ทุ่งหว้า . 2537. วิวัฒนาการและการปรับเปลี่ยนของระบบสังคมเกษตรการผลิตยางพาราบริเวณฝั่งตะวันตกของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. ว.สงขลานครินทร์ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 1(1): 77-106.
- สมยศ ทุ่งหว้า ศิริจิต ทุ่งหว้า และ วิจารณ์ ธานีรัตน์. 2543. วิวัฒนาการของชุมชนในเขตป่า: กรณีศึกษาในภาคใต้. ว.สงขลานครินทร์ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 6(2): 143-160.

สมยศ ทุ่งหว้า ศิริจิต ทุ่งหว้า และ อนุวัติ พานทอง. 2543. ผลการทำไร่นาสวนผสมในพื้นที่ลุ่มน้ำปาก
พนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. รายงานการวิจัย ภาควิชาพัฒนาการเกษตร คณะทรัพยากร
ธรรมราช มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่.

